

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

ÇEVİRİ: BÜLENT DOĞAN

WOLFGANG STREECK

AKSAYAN BİR SİSTEM
ÜZERİNE YAZILAR

Tellekt

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

AKSAYAN BİR SİSTEM ÜZERİNE YAZILAR

Tellekt_25

Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?: Aksayan Bir Sistem Üzerine Yazılar, Wolfgang Streeck

Çeviri: Bülent Doğan

How Will Capitalism End, Essays on a Failing System

İlk basım (çeviriye kaynak alınan basım): Verso, 2016

© 2016, Wolfgang Streeck

© 2021, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Nisan 2021, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Didem Bayındır

Editör: Barış Gönülşen

Düzeltili: Aylin Samancı Elmasdađ

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan

İç Kapak Görseli: Cameron Casey

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-625-71118-16-3

Tellekt

tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza, No: 9/25 Sarıyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

Sertifika No: 43514

Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

AKSAYAN BİR SİSTEM ÜZERİNE YAZILAR

WOLFGANG STREECK

ÇEVİRİ:
BÜLENT DOĞAN

Tellekt

WOLFGANG STREECK, Köln'deki Max Planck Toplum Araştırmaları Enstitüsü emekli direktörüdür. Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nin üyesi ve İngiliz Akademisi'nin sorumlu üyesi olan Streeck'in önceki kitapları arasında *Satın Alman Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi* ve *Critical Encounters: Capitalism, Democracy, Ideas* [Kritik Karşılaşmalar: Kapitalizm, Demokrasi, Fikirler] yer alıyor.

BÜLENT DOĞAN, 1975'te doğdu. İÜ Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı okudu. 1996'dan bu yana çevirmenlik ve editörlük yapıyor. Çevirmenler Meslek Birliği (Çevbir) kurucu üyelerindedir. 2008-2015 yılları arasında Çevbir bünyesinde çeşitli çeviri atölyeleri düzenledi. Edebiyat dışı alanda Fredric Jameson, David Harvey, Wendy Brown, Jane Jacobs, Michael Mann, Ulrich Beck gibi pek çok yazarın eserlerini Türkçeye kazandırdı. Wolfgang Streeck'in bu eserde feyz aldığı *Kapitalizmin Geleceği Var mı?* adlı eserin de çevirmenidir.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	9
METNE DAİR BİR NOT	11
GİRİŞ / KAPİTALİZM: ÖLÜMÜ VE AHİRET YAŞAMI	13
1. KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?	75
2. DEMOKRATİK KAPİTALİZMİN KRİZLERİ	111
3. MÜŞTERİ OLARAK YURTTAŞLAR: YENİ TÜKETİM POLİTİKASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	139
4. AVRUPA KONSOLİDASYON DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ	163
5. PİYASALAR VE HALKLAR: DEMOKRATİK KAPİTALİZM VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ	201
6. HELLER, SCHMITT VE EURO	211
7. EURO AVRUPA'YI NEDEN BÖLÜYOR?	229
8. WOLFGANG MERKEL'İN "KAPİTALİZM DEMOKRASİYLE UYUMLU MUDUR?" MAKALESİ ÜZERİNE YORUM	255
9. ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM NASIL İNCELENMELİ?	275

10. FRED BLOCK'UN "NEYİN ÇEŞİTLEMELERİ? KAPİTALİZM KAVRAMINI KULLANMAYA DEVAM ETMELİ MİYİZ?" BAŞLIKLİ MAKALESi ÜZERİNE	309
11. SOSYOLOJİNİN KAMUSAL GÖREVİ	321
DİZİN	341

ŞEKİL LİSTESİ

No.	Başlık
1.1	OECD üyesi 20 ülkenin ortalama yıllık büyüme oranları, 1972-2010
1.2	ABD'de sektörlere göre borçların GSYİH'ye oranı, 1970-2011
1.3	GINI Katsayısı yükselişi, OECD ortalaması
1.4	Kamu borcunun GSYİH'ye oranı, 1970-2013
1.5	Toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ye oranı, 1970-2011
1.6	En yüksek marjinal gelir vergisi oranları, 1900-2011
1.7	Bozulan toplum sözleşmesi, ABD, 1947'den günümüze
2.1	Enflasyon oranları, 1970-2014
2.2	İşsizlik oranları, 1970-2014
2.3	1.000 çalışan başına düşen grev günü, 1971-2007
2.4	Mali konsolidasyon ve özel borcun GSYİH'ye oranı, 1995-2008

- 2.5 ABD’de demokratik kapitalizmin dört krizi, 1970-2014
- 4.1 Sektörlere göre (finans şirketleri hariç) borçların GSYİH’ye oranı, altı ülke, 1995-2011
- 4.2 Devlet tahvillerinin uzun vadeli faiz oranları, seçilmiş OECD ülkeleri, 1998-2014
- 4.3 Toplam merkez bankası varlıkları

METNE DAİR BİR NOT

Bu derlemenin giriş bölümü dışında bütün bölümleri daha önce yayımlandı: On birinden beşi *New Left Review*'da, biri neredeyse 20 yıldır direktörlüğünü yürüttüğüm araştırma enstitüsünün tartışma belgesi olarak ve geri kalanı da çeşitli kitap ve dergilerde. İlk yazılar 2011 (Floransa'da Avrupa Üniversite Enstitüsü'ndeki bir Max Weber dersini temel alan 2. Bölüm) ile 2015 arasında yayımlandı (4, 6, 7 ve 8. bölümler). İki yazının orijinali Almancaydı ve İngilizceye çevrildi, geri kalanları İngilizce yazdım. Son derece becerikli editörlerin yardımlarına rağmen, bu durumun pek çok yerde dikkat çektiğinin acı bir şekilde farkındayım.

Bu kitaptaki bölümlerin ortak noktası, 2008 Finans Krizi'nin toplum bilimleri ve sosyoloji teorisi açısından, özellikle de siyasal makro-sosyoloji ve bu alanın siyasal iktisatla ilişkisi açısından yarattığı sonuçları anlamak için sürekli sarf ettiğim çabadan kaynaklanıyor olmaları. Bu da kimi temalara tekrar tekrar dönülmesini ve zaman zaman bölümlerin çakışmasını açıklıyor. Bu çakışmayı ortadan kaldırmak bölümlerin bütünlüğünü yok edeceği gibi, nihayetinde hepsini tek bir sistematik monografi halinde birleştirmeyi gerektirecekti. Böyle bir şey kitabın amacını değiştirmekle kalmayacaktı (ortak bir temanın farklı veçheleri üzerine yazılmış dağınık haldeki çeşitli makaleleri tek bir yerde erişilebilir kılmaktı amaç), aynı zamanda mevcut teorik kapasitemi ve ayırabileceğim zamanı da fena halde aşacaktı.

Bu derlemenin ana konusu modern-kapitalist küresel sistemin merkezindeki kapitalizmin ve kapitalist toplumun kalıcılaşmış krizi. Kitabın amacı, görünürde onun yerini alacak bir rejim yokken bile, içsel çelişkilerinin baş göstermesi neticesinde bu sistemin pek de uzak olmayan bir gelecekte nasıl sona erebileceği üzerine daha somut düşüncelere esin kaynağı olmaktır. Giriş, aslında bu derleme esere adını veren 1. Bölüm'ün geliştirilmesi ve tamamlanması olarak okunabilir. 2. Bölüm'de önceki bölümlere zemin oluşturulurken, 3. Bölüm'de de yeni doğan neoliberal "geçici toplum" diye adlandırılacak şeyin görünürdeki istikrarının kaynaklarından bazıları ele alınacak. 4'ten 8'e kadar olan bölümlerde kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkide yaşanan değişim farklı yollardan değerlendiriliyor. Bunun bir örneğini Avrupa Birliği kurumlarının küresel kapitalizm ile Avrupa ulus devletlerinin aracı rolünde yaşanan evrimde görebiliyoruz. Son olarak, 9, 10 ve 11. bölümler günümüzde sosyolojinin çağdaş toplumun dinamiklerini ve sürmekte olan kritik dönüşümünü açıklama kabiliyetini yeniden edinmek için yapması gereken ev ödevine eğiliyor.

Wolfgang Streeck

Köln, 6 Nisan 2016

GİRİŞ

KAPİTALİZM: ÖLÜMÜ VE AHİRET YAŞAMI

Kapitalizm hep ihtimal dışı bir toplumsal formasyon oldu, çatışmalar ve çelişkilerle doluydu; o yüzden de daima istikrarsız ve değişkendi, ayrıca tarihsel bakımdan olumsal ve kırılıgandı, destekleyici olduğu kadar kısıtlayıcı da olabilen olaylara ve kurumlara son derece bağımlıydı. Kapitalist toplum Adam Smith'teki¹ ve aydınlanmadaki anlamıyla kestirmeden “ilerleyici” bir toplum olarak tanımlanabilir – “ilerlemesi”ni sürekli ve sınırsız üretken sermaye üretimi ve birikimiyle bitıştiren, maddiyata yönelik açgözlülük denen özel günahı piyasanın görünmez eli ve devletin görünür eli aracılığıyla kamuya yararlı hale getiren bir toplum.² Kapitalizm kendini modern bilim ve teknolojiyle birleştirerek, kapitalist toplumu ilk sanayi toplumu haline getirerek, hegemonya sahibi taşıyıcı devlet ve onun gerek yurtiçindeki gerekse uluslararası düzeydeki piyasa yaratma politikalarının yardımıyla rekabete açıklık anlamında serbest olan riskli piyasa-

1 Adam Smith, *Milletlerin Zenginlięi*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006 [1776].

2 Bernard de Mandeville, *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1988 [1714].

ları sonu gelmez bir biçimde genişleterek metalaşmış maddi zenginliğin sonlu bir dünyada sonsuz büyümesini sağlamayı vaat eder.³ Sanaıyî toplumunun bir çeşidi olarak kapitalist toplumu ayırt eden nokta, kolektif üretken sermayenin bir azınlığın elinde birikmesidir; bu azınlık özel mülkiyet haklarının verdiği yasal imtiyazdan yararlanarak sermayeyi nasıl uygun görüyorsa öyle kullanır, dilerse başboş

- 3 Kapitalizm tanımları çok sayıdadır ve hem incelikli hem de seçili niteliklerin farklı kombinasyonlarından oluşmaları bakımından eklektiktirler. Burada hepsini ele almaya gerek yok. Farklı tanımlar yazarların bireysel meşguliyetleri ya da ideolojileriyle uyumlu olarak kapitalist konfigürasyonun farklı unsurlarına vurgu yapar; aynı zamanda canavarın evriminin farklı aşamalarını yansıtır, tarihsel dinamizmine işaret ederler. Bir örnek için bkz. Sombart: “Kapitalizm en önemli niteliği ‘sermaye’nin üstünlüğü olan ekonomik sistemin adıdır (...) Ekonomik bir sistem maddi eksikleri gidermenin bölünmez bir tarzıdır; belli bir ruhla harekete geçer, belli bir plana uygun olarak düzenlenir ve belli bir teknik bilginin uygulanmasıyla örgütlenir” (Werner Sombart, “Kapitalizm”, Johnson, Alvin ve Edwin Seligman, (yay. haz.) *Encyclopedia of the Social Sciences* içinde, Cilt 3, Macmillan, New York, 1939, s. 196); Weber: “Bir insan grubunun ihtiyaçlarının endüstriyel temini, ihtiyaçların niteliğinden bağımsız olarak teşebbüs yöntemiyle gerçekleştiriliyorsa kapitalizm var demektir. Daha da özel olarak, rasyonel bir kapitalist kuruluşun sermaye muhasebesi olur, yani modern muhasebe ve hesap dengeleme yöntemlerine göre hesaplamalar yaparak gelir sağlama gücünü belirler.” (Max Weber, *General Economic History*, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 2003 [1927], s. 275); Schumpeter: “Kapitalizm, yeniliklerin borç parayla yapıldığı özel mülkiyet ekonomisi biçimidir; bu da mantıksal bir zorunluluk sebebiyle değil, genel olarak kredi yaratımını beraberinde getirir” (Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles*, Cilt 1, Porcupine Press, Philadelphia, PA, 1982 [1939], s. 223); Keynes: “... kapitalizmin esas özelliği [bana kalırsa] ekonomi makinesinin ana itici gücü olarak bireylerin para kazanma ve parayı sevmeye içgüdülerine yoğun şekilde başvurulmasına bağlılıktır” (John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire: The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Cilt 9, Macmillan Press Ltd, Londra, 1972 [1931], s. 293). Marx konusuna gelince, Chiapello derinlikli bir makalesinde onun kavramı hiç kullanmadığını iddia eder (Eve Chiapello, “Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism”, *Critical Perspectives on Accounting*, Cilt 18, Sayı 3, s. 263-96; ayrıca bkz. Ivan Tibor Berend, “Capitalism”, Smelser, Neil ve Paul Baltes, (yay. haz.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Cilt 3, Elsevier, Amsterdam, 2001, s. 1454-1459; Jorgen Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*, Verlag C. H. Beck, Münih, 2013); gerçi “tarif ettiği kapitalist sistem Sombart ve Weber’in hiç değilse eleştirel bir tanım yaparken tarif ettikleri kapitalizmle az çok aynıdır. Sombart ve Weber’in aksine Marx’ın muhasebeden hiç bahsetmemesi ya da çok az bahsetmesi de tarihin ironisi olsa gerek. Öte yandan Marx, onu takip eden iki Alman sosyoloğa nazaran kesinlikle kendi zamanının muhasebe uygulamalarına daha hâkimdi” (Chiapello, “Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism”, s. 293) Sombart’ın iddiasına göre Marx, “fenomeni esas itibarıyla keşfetmişti ama kapitalizmin belli veçhelerini sadece yeri geldikçe tanımlamıştı” (Sombart, “Capitalism”, s. 195).

bırakır dilerse yurtdışına gönderir. Bunun anlamlarından biri, kapitalist bir toplumun üyelerinin büyük çoğunluğunun, geçinmek için ihtiyaç duydukları araçların özel sahiplerinin ne kadar dolaylı olursa olsun yönetimi altında çalışmak zorunda olduğu ve onların sermayelerini azami ölçüde artırma arzusu uyarınca koydukları şartlara mecburen uyacağıdır. Sahip-olmayanları sahip-olanların çıkarı uğruna gayretle çalışmaya heveslendirmek beceri ister; son derece çeşitli ve işe yarayacağı asla kesin olmayan sopalara ve havuçlara ihtiyaç duyulur; kapitalist ilerleme sebebiyle bu tür araçların hep ömrü dolar ve yenilerinin bulunması gerekir.

Kapitalist siyasal-iktisadi konfigürasyonun gerilimleri ve çelişkileri yapısal çöküş ve toplumsal kriz olasılığını hep gündemde tutuyor. Modern kapitalizm koşullarında rekabet ve genişlemenin ürettiği bir sistemik huzursuzluk arka planda dururken⁴ ekonomik ve toplumsal istikrarın sağlama alınması gerekiyor – sonuçları hiç belli olmayan zorlu bir dengeleme edimi demek bu. Başarılı olması için yeni bir teknolojik paradigmanın doğru zamanda ortaya çıkması, sürekli ekonomik büyümenin değişen şartlarına uygun toplumsal ihtiyaç ve değerlerin gündeme gelmesi gibi şeyler lazım. Örneğin kapitalist bir toplum ekonomik ya da teknolojik yeniden yapılanma neticesinde üretim sürecinin dışına atılabileceklerine dair daimi bir korku içindeki büyük çoğunluğu, kapitalist ekonominin yarattığı son derece eşitsiz servet ve iktidar bölüşümünü kabullenme ve bir toplumsal düzen olarak kapitalizmin meşruluğuna inanma noktasına getirmek zorundadır. Bunun için de son derece karmaşık ve kaçınılmaz olarak kırılğan kurumsal ve ideolojik koşullar yaratılması gerekir. Aynı şey *güvencesiz işçilerin* –ita- atkâr işçiler olmalarını sağlamak için güvencesiz halde tutulan işçilerin– *güvenilir müşterilere* çevrilmesi için de geçerlidir; onların da emek piyasalarının ve istihdamın temel belirsizliği karşısında bile toplumsal tüketim yükümlülüklerini mutlu mesut yerine getirmesi gerekir.⁵

4 William H. Sewell Jr., “The Temporalities of Capitalism”, *Socio-Economic Review*, Cilt 6, 2008.

5 Colin Crouch, “Beyond the Flexibility/Security Trade-Off: Reconciling Confident Consumers with Insecure Workers”, *British Journal of Industrial Relations*, Cilt 50, Sayı 1, s. 1-22.

Kapitalist ekonominin temelinde bulunduğu ve dinamik bir biçimde şekillendirdiği modern toplumların bünyevi istikrarsızlığı ışığında baktığımızda, 1800'lerin başlarında Almanya'da⁶ ve 1800'lerin ortalarında İngiltere'de⁷ kapitalizm kavramının ilk kullanıldığı zamanlardan beri kapitalizm teorilerinin daima aynı zamanda kriz teorileri olması pek şaşırtıcı sayılmaz. Bu durum sadece Marx ve Engels için değil, aynı zamanda Ricardo, Mill, Sombart, Keynes, Hilferding, Polanyi ve Schumpeter gibi yazarlar için de geçerlidir. Bu yazarların hepsi kendi yaşam süreleri içinde kapitalizmin sonunu bir şekilde görmeyi bekliyorlardı.⁸ Kapitalizmi ne tür bir krizin bitirmesinin beklendiğiye zamana ve yazarların teorik önceliklerine göre değişiyordu. Aşırı tüketim ya da yetersiz tüketim yüzünden kapitalizmin öleceğine dair yapısalcı teoriler veya bunun kâr oranlarının düşme eğilimi yüzünden (Marx) gerçekleşeceğine dair öngörülerle

- 6 Ingomar Bog, "Kapitalismus", Albers, Willi vd. (yay. haz.), *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft* (HdWW) içinde, Gustav Fischer, Stuttgart, 1988, s.418-432.
- 7 R. M. Hartwell ve Stanley L. Engerman, "Capitalism", Joel Mokyr, (yay. haz.), *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, Cilt 1, Oxford University Press, New York, 2003, s. 319-325.
- 8 Bu durum teorisyenlerin kapitalizmin tarihi konusunda sundukları dönemleştirmelere de yansımıştır. Sombart "erken" (tüccar), "yüksek" (sınai) ve "geç" kapitalizm şeklinde bir ayrım yapar ve sonuncu dönemi 1920'ler ve 1930'lar olarak saptar. Hilferding'e göre kendi yaşam süresinde gözlemediği, liberal kapitalizmden organize kapitalizme ve sınai kapitalizmden finans kapitalizmine geçiş, aslında kapitalizmden başka bir şeye geçiştir. Marx ve Engels'in yanı sıra arkalarından Rosa Luxemburg, sosyalist devrimin kendi yaşam süreleri içinde gerçekleşmesini bekliyorlardı. Polanyi kapitalizmin sonunu gördüğüne inanıyor, bu sonun İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla çıkışacağını düşünüyordu. "Frankfurt Okulu" ise "geç kapitalizmi" (*Spätkapitalismus*) 1970'lere yerleştirmişti ve 1945'ten sonra liberal kapitalizmin ya da serbest piyasa kapitalizminin yerini aldığını öne sürüyordu. Schumpeter daha 1918'de "kapitalizmin işini tamamladığı ve sermayeye doymuş bir ekonominin mevcut olduğu, bu ekonominin de girişimci beyinler tarafından enine boyuna rasyonelleştirildiği" zamanın geleceğinden emindi. "Ancak ondan sonra sosyalizme eşlik eden kaçınılmaz salt iktisadi kalkınma yavaşlamasını sakince beklemek mümkün olabilir, zira sosyalizm hayatın ekonomiden kurtulması ve ekonomiye yabancılaşma anlamına gelir. Bu zaman henüz gelmedi... Ama yine de gelecektir. Ekonominin gelişmesi ve dolayısıyla toplumsal sempati alanının genişlemesi sayesinde özel teşebbüs yavaş yavaş toplumsal anlamını yitirecektir. Bunun işaretleri şimdiden mevcuttur..." (Joseph A. Schumpeter, "The Crisis of the Tax State", Richard Swedberg (yay. haz.) *The Economics and the Sociology of Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1991 [1918], s. 131.

yan yana duran çeşit çeşit öngörü vardı: İhtiyaçlar ve piyasalar doyum noktasına ulaşacaktı (Keynes), hayatın ve toplumun daha fazla metalaştırılmasına karşı direniş yükselecekti (Polanyi), gerek düz anlamıyla gerekse mecazi anlamda sömürgeleştirilmeye açık yeni topraklar ve emek tükenecekti (Luxemburg), teknolojik durgunluk yaşanacaktı (Kondratieff), tekelci şirketlerin finansal-siyasal örgütlenmesi serbest piyasaları askıya alacaktı (Hilferding), dünya çapında *trabison des clerics*⁹ yardımıyla girişimcilik bürokratik olarak baskılanacaktı (Weber, Schumpeter, Hayek) vs. vs.¹⁰

Bu teorilerin hiçbiri hayal edildiği şekilde hayata geçmese de, büyük çoğunluğu tümden yanlış değildi. Aslında modern kapitalizmin tarihini krizler silsilesi halinde yazmak mümkündür; kapitalizm bu krizleri ancak ekonomik ve toplumsal kurumlarının derinden dönüşümleri pahasına atatabilmiş, öngörülemez ve çoğunlukla da niyet edilmemiş yollarla iflastan kurtulabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, kapitalist düzenin hâlâ var olması o kadar da etkileyici görünmeyecektir, zira çoğu zaman çöküşün kıyısında durmuş ve sürekli değişmek zorunda kalmış, içsel kaynaklarıyla harekete geçemediği konularda sıklıkla dışarıdan gelecek olumsal desteğe muhtaç olmuştur. Kapitalizmin yaklaşan ölümüne dair tüm öngörülleri şu âna dek boşa çıkarabilmiş olması, sonsuza dek bunu yapabileceği anlamına gelmez; burada tümevarımsal bir kanıt olmadığı gibi, bir sonraki seferde kapitalizmin ihtiyaç duyacağı süvari birliklerinin ortaya çıkamayabileceği ihtimalini de göz ardı edemeyiz.

Modern kapitalizmin tarihini kısaca özetlemek bu durumu ispatlamaya yetecektir.¹¹ Liberal kapitalizm 19. yüzyılda devrimci bir emek hareketiyle karşı karşıya kalınca bu hareketi baskılama ve ken-

9 (Fr.) Aydınların ihaneti. (Y.N.)

10 “Kapitalizmin sonu”na dair daha önceki öngörüllerin biraz taraflı ama sağlam bir özeti için bkz. Hartwell ve Engerman, “Capitalism”.

11 Kapitalizmin ne zaman dünyaya geldiğine dair bitmek bilmez tartışmaya dalmanın gereği yok. En iyi ihtimal 1600’ler gibi duruyor, ama *modern* kapitalizm ya da bir *toplumsal sistem* veya toplum olarak kapitalizm ancak sanayileşmenin ilk döneminde, yani 18. yüzyıl sonunda bilim ve teknolojiyle evlenmesiyle mümkün olabilirdi. Bkz., başkalarının yanı sıra, Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*.

di safına çekmenin karmaşık bir bileşimiyle (siyasi iktidarın paylaşımı ve toplumsal reformlar da buna dahildir) siyaseten evcilleştirme ihtiyacı duydu. 20. yüzyılın başında kapitalizm askeri hizmete koşularak ülkeler arası savaşlarda milli çıkarlara hizmet eder hale getirildi, özel mülkiyet ve piyasanın görünmeyen eli ülkelerin uluslararası düşmanlıklarda üstün gelmek için ihtiyaç duyduğu kolektif kapasitelerin tedarikinde yetersiz görüldüğü için yeni bir savaş ekonomisinin planlama rejimleri çerçevesinde kapitalizm bir kamu hizmetine çevrildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberal-kapitalist ekonominin restorasyonu ayakta kalabilecek bir toplumsal düzen yaratamadı ve sanayileşmiş dünyanın geniş kesimlerinde ya komünizme ya da faşizme yol açtı. Daha sonra “Batı” diye anılacak merkez ülkelerde de Büyük Buhran sonrası liberal kapitalizmin yerini tedricen Keynesyen, devlet güdümlü kapitalizm aldı. Böylece savaş sonrasındaki 30 küsur yılda demokratik refah devleti ortaya çıktı ki geriye dönüp baktığımızda, demokrasi yoluyla elde edilen ekonomik büyüme ile toplumsal ve siyasal istikrarın –hiç değilse kapitalizmin “ileri” etiketi taşıdığı OECD ülkelerinde– kapitalizm şartlarında bir arada var olabildiği tek dönemin bu olduğunu görüyoruz. Gelgelelim, yine geriye dönüp bakıldığında sosyal demokratik kapitalizmin “savaş sonrası mutabakatı” adı verilen şey 1970’lerde ilk başta tedricen ve algılanamayacak şekilde çözülmeye başladı ve ardından hem kapitalist ekonominin hem de ona yerleşik –yani onu hem içeren hem destekleyen– toplumsal ve siyasal kurumların giderek ciddileşen krizleri peş peşe geldi. Krizlerin yoğunlaştığı ve derin dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde Werner Sombart’ın 1920’lerde verdiği çarpıcı adla “geç kapitalizm”¹² yerini neoliberalizme bıraktı.

- 12 Tedricen ve bu yüzden de uzun süre algılanmadan gerçekleşen 180 derecelik geri dönüşün boyutları hakkında fikir sahibi olmak için bkz. Sombart’ın “geç kapitalizm” koşullarında “iktisadi hayat biçimi” modeli: “Tam kapitalizm döneminin karakteristik özelliği olan dışsal kısıtlamalardan muafiyet, geç kapitalizm döneminde kısıtlamaların sayısının artması ve nihayet bütün sistemin serbest değil kurallı hale gelmesi tarafından aşıldı. Bu kurallaştırmalardan bazıları kendiliğinden benimseniyor: iç idarenin bürokratikleşmesi; ayrıca sendikaların, borsa kurullarının, kartellerin ve benzer örgütlenmelerin kolektif kararlarına boyun eğilmesi. Kimi kurallar devlet tarafından belirlenir: fabrika yasaları, sosyal sigorta, fiyat düzenlemesi. Kimi kurallar da işçiler tarafından dayatılır: işyeri konseyleri, ticari anlaşmalar. İşveren ile çalışan arasındaki ilişki kamusal ve resmî hale gelir.

Kriz teorisinin geri dönüşü

Günümüzde, 2008 Finans Krizi'yle gelenen dönüm noktasının ardından, kapitalizmin ve kapitalist toplumun geleceği üzerine eleştirel ve hatta kriz-teorisel bir düşünce yeniden itibar kazandı. *Kapitalizmin Geleceği Var mı?*, 2013'te beş önde gelen sosyal bilimci tarafından yayımlandı: Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian ve Craig Calhoun. Ortak kaleme alınan giriş ve sonuç haricinde, katkı koyan yazarlar görüşlerini ayrı bölümlerde ortaya koyuyorlar ki aksi de mümkün değil çünkü birbirlerinden çok farklı düşünüyorlar. Bununla beraber, girişte belirttikleri kanaati beşi de paylaşıyor: "Ufukta büyük bir şey beliriyor: Yakın geçmişteki Büyük Durgunluk'tan çok daha büyük bir kriz, geriye bakıldığında Büyük Durgunluk'un çok daha derin bir sorunlar ve dönüşümler döneminin başlangıcı gibi görünmesine yol açacak bir kriz."¹³ Gelgelelim, bu krizin sebebinin ne olduğu ve nasıl sona ereceği konusunda büyük anlaşmazlıklar var – ki yazarların kalibresini düşünürsek, kapitalist siyasal iktisadın mevcut durumunun bünyesinde bulunan çok sayıda belirsizlik ve ihtimalin işareti olduğunu düşünebiliriz bunun.

Önde gelen teorisyenlerin bugünkü kapitalizmin geleceğini tahayyül etmeye çalışırken ne kadar farklı noktalara gelebileceğine dair bir izlenim vermek için, kitapta ortaya konan öngörü ve tahminleri uzun uzadıya yorumlayacağım. Wallerstein'in nispeten geleneksel bir kriz teorisi ortaya attığını söyleyebiliriz herhalde (s. 19-48).

Ücretli işçinin statüsü daha ziyade devlet çalışanınıninkine benzer: Faaliyeti yarı kamusal nitelikte normlar tarafından düzenlenir, çalışma tarzı kamu görevlisinininkine yaklaşır (fazla mesai kalkar), ücreti de ekonomi dışı, ticari olmayan etkenlerce belirlenir. Önceki dönemlerin değişken ölçekli ücretinin yerini artık onun tam tersi olan geçimlik ücret almıştır ve kamu görevlilerinin maaş ölçeğini belirleyen prensibe tabidir; işsiz kalan işçinin maaşı yatmaya devam eder, hastalık ve yaşlılık durumunda kamu çalışanları gibi emekli edilir... Genel olarak esnekliğin yerini katılık almıştır..." ("Capitalism", s. 207). Sombart'ı okuyunca insan kapitalist gelişimin mevcut dönemi için "neoliberalizm" terimini kullanmanın gerçekten çok anlamlı olduğunu anlıyorum.

13 Wallerstein, vd., *Does Capitalism Have a Future?*, s. 4. [Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian, Craig Calhoun, *Kapitalizmin Geleceği var mı?*, çev. Bülent Doğan, Metis, Kitap, İstanbul, 2013, s. 9-10. (Ç.N.)]

Düşünür, çağdaş kapitalizmi bir Kondratieff döngüsünün dibine (Kondratieff B) yerleştirir ve yeni bir yükseliş öngörüsünde (Kondratieff A) bulunmaz. Bunun 1970’lerde başlayan “yapısal kriz”den kaynaklandığı belirtilir; söz konusu kriz neticesinde “kapitalistler kapitalizmi artık kazançlı bulmayabilirler.” Bunun geniş anlamda iki sebebi verilmiştir; birincisi “kapitalizmin sonsuz birikimine son verme” yönündeki uzun vadeli bir dizi eğilimin belirmesi, ikincisi de “1968 dünya devrimi” sonrasında “jeokültürde merkezîyetçi liberalerinin hâkimiyeti”ne son verilmesi (s. 32). Yapısal eğilimler arasında bakir toprakların tüketilmesi ve neticede çevreyi onarma işinin zorunlu hale gelmesi, kaynak kıtlığının büyümesi ve kamusal altyapı ihtiyacının artması var. Tüm bunlar için ve giderek artan memnuniyetsiz işçiler ve işsizler kitesinin yatıştırılması için para gerekiyor. Wallerstein küresel hegemonya konusunda, ABD merkezli dünya düzeninin hem askerî ve ekonomik hem de ideolojik açıdan nihai gerileyişi olarak gördüğü sürece işaret eder. Ticaret yapmanın maliyetlerinin yükselmesi ile küresel nizamsızlık birleşmiş, istikrarlı bir kapitalist dünya sisteminin yeniden kurulmasını olanaksızlaştırmıştır. Wallerstein’ın öngörüsü ise sistemin giderek daha da kördüğüm olacağıdır. “Bu kördüğüm daha da şiddetli dalgalanmalar getirecek, kısa vadeli öngörüler –hem ekonomik hem siyasal alanda– daha da güvenilir bir hal alacaktır. Böylece halk arasındaki korkular ve yabancılaşma artacaktır. Bu olumsuz bir döngüdür” (s.44). Wallerstein yakın gelecekte kapitalist düzenin savunucuları ile karşıtları arasında, onun manidar tabiriyle Davos güçleri ile Porto Alegre güçleri arasında küresel bir siyasi yüzleşme yaşanmasını beklemektedir. Bu güçlerin “sonraki sisteme dair” nihai kavgası için şu anda kazan kazanamaktadır. Wallerstein’a göre bu savaşın sonu kestirilemez olsa da, “önümüzdeki yıllarda taraflardan birinin kazanacağından ve makul ölçüde istikrarlı bir dünya sisteminin (ya da dünya sistemleri kümesinin) kurulacağından emin olabiliriz” (s. 47).

Hiç de o kadar kötümser olmayan, daha doğrusu kapitalizmin iflasını görmek isteyenlerin perspektifinden pek o kadar iyimser olmayan Craig Calhoun ise derin ve potansiyel olarak nihai bir kriz tespiti yapmakla beraber reform ve yenilenme öngörülerinde bulunuyor (s. 152-88). Calhoun’a göre tıpkı geçmişte olduğu gibi şimdi de

kapitalizmi kurtarmak için siyasi müdahalede bulunmaya vakit vardır, üstelik bu belki de “kapitalistlerin yeter düzeyde aydınlanmış bir kesimi”nin (s. 10) yardımlarıyla gerçekleşecektir. Ama aynı zamanda “merkezî sosyalist ekonomi”nin mümkün olduğunu, hatta “Çin tipi devlet kapitalizmi”nin daha da mümkün olduğunu düşünür: “Gelecekte piyasalar varlığını sürdürürken bilhassa kapitalist mülkiyet ve finans tarzları gerileyebilir” (s. 11). Calhoun kestirimde bulunma konusunda Wallerstein’den çok daha gönülsüzdür (onun görüşünün özeti için için bkz. s. 185-88). Calhoun’un yazdığı bölüm kapitalizmin istikrarını tehdit eden bir iç çelişkiler ve muhtemel dış bozucu etkiler listesi sunarak geniş bir alternatif sonuçlar yelpazesine işaret eder. Tıpkı Wallerstein gibi Calhoun da uluslararası sisteme özel olarak anlam atfeder. Az çok kapitalist siyasal-iktisadi rejimler çoğulluğunun ortaya çıkmasını, buna da koordinasyon ve rekabet sorunlarının ve dezavantajlarının eşlik etmesini beklemektedir. “Kapitalist piyasaların büyük ölçekte ve az çok aynı anda çöküşünün... ekonomik yıkıma yol açmakla kalmayıp, siyasal ve toplumsal kurumları da altüst etmesini” (s. 187) ihtimal dışı görmese de; devletlerin, şirketlerin ve siyasal hareketlerin kapitalizmin dönüştürücü bir yenilenmesi için etkili bir yönetimi yeniden kurmasının mümkün olduğuna inanır. Alıntılırsak,

Bu kapitalist düzen çok büyük ölçekli, son derece karmaşık bir sistem. Son kırk yıldaki olaylar kapitalizmi savaş sonrasında görece iyi örgütlenmiş halde tutan kurumlara derin hasarlar verdi. Bu kurumları tamir etmek ya da yerlerine yenilerini getirmek sistemi değiştirecektir; yeni teknolojiler, yeni işletme tarzları ya da finansal uygulamalar da böyle bir değişim getirebilir... Sorun değişimin sistemsel riskleri yönetmeye ve dış tehditleri savuşturmaya yetip yetmeyeceği. Yetmeyecekse, yeni bir düzen ortaya çıkana dek yaygın bir felaket mi yaşanacak? (s. 188)

Michael Mann, kapitalizmin geleceği konusunda daha da şüphecidir (“The End May Be Nigh, But for Whom?”¹⁴ s. 85-116). Mann okurlarına kendi “genel insan toplumu modelinde... toplumları sistem

olarak değil, çok sayıda ve örtüşen etkileşim ağları olarak” gördüğünü hatırlatır. “Bu ağların en önemli dördünün de ideolojik, ekonomik, askerî ve siyasi güç ilişkileri olduğunu düşünüyorum. Jeopolitik ilişkiler de... diğer dördüne eklenebilir...” Mann şöyle devam eder:

Bu dört ya da beş güç kaynağından her birinin içsel bir mantığı ya da gelişim eğilimi olabilir; dolayısıyla, örneğin kapitalizm içindeki dengeye doğru eğilimleri, döngüleri ya da çelişkileri, tıpkı diğer toplumsal güç kaynakları içindeki benzer eğilimleri tanımlar gibi tanımlayabiliriz (s. 86).

Mann, ağlar arasındaki etkileşimlerin sık olduğuna, ama sistematik olmadığına dikkat çeker, yani “bu tür etkileşimlerin önemini kabul ettiğimiz anda, örneğin kapitalizmin gelişiminin aynı zamanda ideolojiler, savaşlar ve devletler tarafından etkilendiği daha karmaşık ve belirsiz bir dünyada buluruz kendimizi” (s. 87). Mann coğrafi alandaki eşitsiz gelişim olasılığını ve hayatta kalmak söz konusu olduğunda bile akılcı çıkar hesabını kesintiye uğratan akıldışı davranış ihtimalini de buna ekler. Wallerstein-Kondratieff tarih modelinde tahayyül edilen döngülerden ziyade olumsal olaylar ve döngülerin önemini göstermek için 1930’ların Büyük Buhran’ını ve 2008’deki Büyük Durgunluk’u tartışır. Sonra da kendi yaklaşımının ilk önce ABD hegemonyası bakımından, ikinci olarak “kapitalist piyasalar” bakımından geleceği doğru hesapladığını göstermeye girişir.

Mann, ABD hegemonyası konusunda (s. 99-100) ekonomik gerilemeden siyasal kuralsızlığa ve giderek etkisizleşen askerî güce kadar gerek ülke içi gerek ülke dışı Amerikan zayıflıklarının standart bir listesini verir – bu zayıflıklar “Amerika’yı çökertebilirse de... kesin emin olamayız.” Gelgelelim, ABD hegemonyası sona erse bile “bunun kapitalizmin sistemsel krize girmesine yol açması gerekmez.” Onun yerine ekonomik güç “eski Batı’dan Asya dahil olmak üzere dünyanın başarıyla gelişen geri kalanı”na geçebilir. Bu da ABD, Avrupa Birliği ve (bazı) BRICS¹⁵ ülkeleri arasında ekonomik

15 Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti ülkelerinin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşan kısaltmadır. (Y.N.)

gücün paylaşılması ve dolayısıyla “orta vadeli kapitalizmin büyük ihtimalle daha devletçi olması”nı (s. 102-3) getirecektir. “Kapitalist piyasalar” (s. 103-104) konusunda da Mann, yeryüzünde hâlâ fethedilecek yeterince yeni toprak olduğunu, keşifler ve buluşların yapılması, hem geniş çaplı hem yoğunluklu büyümenin mümkün olması için yeterli talebin bulunduğunu düşünür (Wallerstein’in hilafına). Ayrıca her türlü problem için herhangi bir zamanda teknolojik çözümler ortaya çıkabilir; hem zaten “sonu yakın görünme” bakımından işçi sınıfı ve devrimci sosyalizmin durumu kapitalizmden çok daha kötüdür. Aslına bakılırsa kimilerinin tahminlerinde görüldüğü gibi büyüme oranları düşerse, sonuç istikrarlı bir yavaş büyüyen kapitalizm olabilir ki bunun da ekolojik açıdan ciddi faydaları olacaktır. Bu senaryoda “solun geleceği en fazla reformist sosyal demokrasi ya da liberalizm olacak. İşverenler ile işçiler kapitalist istihdamın alelade adaletsizlikleri üzerinden mücadeleyi sürdürecektir ve büyük ihtimalle sonuç uzlaşma ve reform olacak” (s. 109).

Yine de Mann yazısının sonunda pek de umut verici olmayan bir tespitte bulunur; muhtemel bulduğu iki büyük krizden söz eder ve birinin daha büyük ihtimal olduğunu belirtir – kapitalizm bu krizlere girecektir ama bunlar kapitalizmin krizi olmayacaktır, daha doğrusu sadece kapitalizmin krizi olmayacaktır, çünkü kapitalizm ancak bütün insan medeniyetinin yıkımı sonucunda ortadan kalkacaktır. Bu tür senaryolardan biri kolektif insan akıldışılığının başlatıldığı bir nükleer savaştır; diğeri ise “hızlanan iklim değişikliği”nden kaynaklı bir ekolojik felakettir. Ekolojik felaket halinde (s. 111-114), kapitalizm –ulus devletle ve sınırsız tüketim hakkı olarak tanımlanan “yurttaşlık hakları”yla beraber– “modern dönem”in ekolojik bakımdan sürdürülemez olduğu anlaşılan üç “başarısı”ndan biri olarak görülecektir. “Nispeten soyut bir gelecek uğruna her üç başarıya da meydan okumak gerekiyor ki bu düşük bir ihtimal, hatta belki de gerçekleştirilemez” (s. 113). Ekolojik felaket kapitalizmle bağlantılı olmakla beraber “kapitalizmden daha büyük bir nedensel zincir”den doğacaktır (s. 116). Ne var ki “politika kararlarının büyük önemi vardır. İnsanlık prensipte iyi ya da kötü senaryolardan birini seçmekte serbest – bu yüzden neticede gelecek kestirilemez” (s. 116).

Çağdaş siyaset ve ekonomi uzmanı Wolfgang Streeck'e göre dünya değişmek üzere: İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde bir araya gelen demokrasi ile kapitalizm yavaş yavaş ayrılıyor. Bir zamanlar finans sektörünün aşırılıklarını kısıtlayan düzenleyici kurumlar çöktü ve Soğuk Savaş sonrası kapitalizmin nihai zaferinin ardından, piyasaların liberalleşmesini geri alabilecek hiçbir siyasi kurum yok.

Kapitalizm artık kritik bir durumda. Büyüme yerini durgunluğa bıraktı; eşitsizlik istikrarsızlığa yol açtı ve para ekonomisine olan güven neredeyse tamamen ortadan kalktı. Dünya azalan büyüme, oligarşik yönetim, küçülen bir kamusal alan, kurumsal yozlaşma ve uluslararası anarşiyle tanımlanır hale geldi ve bu hastalıkların tedavisi yok.

Peki, Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?
Bir patlamayla mı yoksa bir inlemeyle mi?

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-625-7118-16-3

9 786257 118163